

Științele în Academia domnească din Iași sub Fanarioți.

Urcarea lui Grigore Alexandru Ghica pe tronul Moldovei în 1765 înseamnă o etapă nouă în istoria învățămîntului acestei țări. Influențat de reforma făcută în școlile grecești din Fanar în care începe a se da o tot mai mare extindere științelor pozitive, sau poate inspirat de cele văzute în timpul cît a fost prizonier la Germani, învățatul principe a dat o nouă organizare Academiei domnești din Iași. El o transformă în „Academie a învățăturilor și *epistimilor*“ (a științelor), iar din prisosul veniturilor hotărăște să se întreprindă o parte „la cărți și la *organe matematice*“ (probabil instrumente de geodezie, pentru aplicații practice ale matematicii).

În zelul său pentru progresul învățămîntului, domnul acordă chiar burse pentru „20 de ucenici streini și săraci, pentru mîncarea lor, hîrtie și cerneală“.

Pentru nevoile școlii, profesorii au trebuit să traducă și uneori să alcătuiască tratate. Unele din acestea învederează nivelul înalt al instituției culturale din Iași, precum și dezvoltarea tot mai mare pe care o ia studiul științelor pozitive și aplicate.

Astfel, Nichifor Theotochis, unul din directorii școlii domnești, dădea la lumină o compilație grecească, intitulată „Elemente de știința aritmeticei și geografiei divizate și sistematic coordonate și prelucrate“, cu un adaos necesar explicării logaritmilor (după „geometrul practic“ german Gafent, ceiace ne face să credem că manualul servea pentru hotărnicie) și o cronologie a domnilor Moldovei.

Probabil tot pentru acest învățămînt se alcătuește: „Rezumatul de Astronomie“ (după 1777); apoi un tratat de Trigonometrie plană și sferică (după Scott, din 15 noembrie 1771 sau 1781). Un alt profesor, Nicolae Cercel, traduce Aritmetica și Geometria lui Christian Wolf, păstrate într'un manuscris grecesc din 1801, cu notele de curs ale Domnului Ilie Nicolae Roset. Ele sînt intitulate „Tratate foarte introductive în elementele matematice“. Din introducerea autorului către elevi reiese că era alcătuită ca o carte de școală: Aritmetica tratează teoria numerilor și scrierea lor prin litere, despre operațiunile în numere simple, raporturile și analogia cantităților, fracțiunilor, po-

tențele, patratul și cubul și logaritmiile; Geometria cuprinde studiul planimetriei și stereometriei, regula pentru măsurarea capacităților și vâselor; trigonometria plană „cu figuri explicative“. Elemente de aritmetică a dat și alt dascăl al academiei, Dimitrie Panaiotache Govdelas. Probabil tot pentru uzul școlilor au fost culese și adăugate la scrisoarea lui Evghenie Vulgaris către Gianet, notele făcute de un alt dascăl, Petru Stamatidi. Intre altele, acesta a luat și a tradus pasagii din broșura lui Lalande: „Reflexions sur les comètes qui peuvent approcher de la terre“ (Paris 1773, Gibert).

Desvoltarea luată de predarea științelor pozitive în cadrul academiei domnești a stîrnit opoziție din partea unora din profesori. Era un ecou al opoziției întîmpinate de Evghenie Vulgaris în școala din Fanar, unde un detractor al său, Dorotei, insinua că Vulgaris „nu numai că nu cunoaște limba greacă, ci își pierde și timpul în zădar cu elevii, predînd lucruri nefolositoare, aritmetică, geometrie și în genere matematici, de care trebuie să se ocupe băcanii“. La Academia din Iași, elevul său Iosif Misiodax, modernizat hotărît, care preda filosofia și matematica va fi tratat cu vorbele: „Vreți aritmetică? Iată băcanii dimprejurul minăstirii Trei Sfetitele; luați-i pe ei ca profesori, dacă doriți să învățați aritmetică în scurt timp și bine“.

Subt Alexandru Moruzi, școala domnească face noi progrese. În 1792—3, domnul decide că școala va fi Academie de științe, cărora li se spunea nu „matemate“, ci „epistimuri“; se aprecia cu măgulitoare cuvinte aceste științe: „O Academie fără epistimuri este o casă fără ferești“. În rîndul întîi se prețuia matematicile, „o dumnezeiască învățătură“; apoi geometria, atît de necesară într'o țară ca Moldova, cu hôtare de moșii nefixate și în care procesele de proprietate a pămîntului se eternizau; urma dreptul sau „Pravilele“. Negăsindu-se un grec care să poată face cursuri în elenă, se socoate că ar putea lua și „un filosof de altă limbă“, „paradosînd pe limba franțuzească“. Dar geometria se va preda în franțuzește de „*un hotarnic după meșteșug și aceasta este dascălul de geometria cea de practică, pe carele franțuzii îl numesc inginer și carele trebuie negreșit să se așeze în Academie, paradosînd epistimia aceasta în limba franțuzească, pînă cînd cei ce vor învăța-o să o ia pe limba lor*“; se prevedea de pe acum predarea „în romînește a uneia din științele abstractie“. Zece ani mai tîrziu, acelaș domn proceda la o reorganizare a Academiei ieșene, stabilînd vizite

medicale, premii sau „daruri“, vacanțe, atestate pentru studii, bibliotecă pentru „trebuincioase cărți“ și o colecție de „*matematicesti instrumenturi*“. În cadrele acestui învățământ se face probabil traducerea grecească de „*Învățătura practică pentru a măsura întinderea câmpului*“ (după Ogrey, Hanovra, tip. elvețiană 1798), pe care traducătorul o continuă de la p. 210 cu o „înștiințare“ cuprinzând note pentru măsurarea pământului la noi și o listă de termeni topografici românești, scriși cu litere grecești: iezături, bălți, curături, locuri de pășune, de strîns iarba sau finul, locuri de ogoare, grădini sau locuri necultivate.

O aplicare interesantă și mai complectă a dezideratelor lui Alexandru Moruzi din 1792—3, se face abia în 1813. Eforia școlilor, din care făceau parte mitropolitul Veniamin Costachi și învățatul boier Mihail Sturza, cere voevodului încuviințarea deschiderii la academie a unui curs de științe în limba românească. Scarlat Calimah încuviințează această cerere la 15 Noemvrie 1813 și cursurile încep îndată, avînd ca profesor pe Gheorghe Asachi, și cuprinzînd un clas de matematică teoretică și aplicație practică de geodezie și arhitectură.

Conducătorul școlii domnești, era, din 1816, învățatul și mîndrul Dimitrie Panaiotachi Govdelas, traducător al lui Telemaque și al poetului persan Firdusi. El alcătuiuse o gramatică „de la langue française expliquée par le grec“, o carte despre Alexandru cel Mare, un tratat de economie practică și generală, o istorie a filosofiei, o aritmetică. Se intitula „profesor de filosofie și de arte libere“ și, cutezător, se arată gata a preda la Academie următoarele științe: „algebra, geometria, trigonometria, mecanica, idraulica, optica, astronomia logica, metafisica, cosmologia, psihologia, teologia și etica“. Era de așteptat ca un dascăl cu pretenții atît de extraordinare să vadă cu ochi răi pe tînărul Asachi, care i se părea nu tocmai învățat; găsea că fumează cu suficiență în biblioteca elenească, avînd aierul cuivă care înțelege ce e știința și declara în 1818 aproape nule, rezultatele muncii de patru ani a acestuia. Deși Govdelas cerea nici mai mult nici mai puțin, „să se curețe școala de așa zisele științi moldovenești, iar Moldoveanul să fie strămutat la școala lui moldovenească din Socola“, eforia școlilor, prin raportul din 12 Iunie 1818, covîrșea de laude opera „patriotului nostru (Asachi), mădular Academiei din Roma“, pentru cursul de matematică „cu lămurire“.

Intr'adevăr, activitatea lui Asachi dăduse roade bune. El alcătuisese în românește un manual complet de matematică (aritmetică, algebră, geometrie, trigonometrie și geodezie practică), predă desenul liniar, topografic și arhitectonic, arăta elevilor să ridice planuri cu instrumente geodezice.

La 18 Iunie 1818, are loc un examen general în care se expun planurile topografice, de arhitectură și de fortificație, se examinează cunoștințele elevilor și se dau atestatele de inginer. Au frecventat acest curs tinerii Petru Asachi, Alexandru Balș, Teodor Balș, Vasile Beldiman, Dimitrie Bran, Matei Buhuș, Gheorghe Boian, Gheorghe Virgolici, Costache Ghețu, Gheorghe Iamandi, Ioan și Nicolae Greceanu, Vasile Drăghici, principele Alexandru Scarlat Calimah, Dimitrie Carp, Iordache Cantacuzino, Scarlat Cantacuzino, Alexandru Crupenski, Teodor Chiranghelo, Mihai Mavrodin, Constantin Panu, Dimitrie Pastia, Constantin Razu, Alexandru și Scarlat Schelet, Alexandru Sturza (viitor logofăt), Alexandru Sturza (viitor vornic), Constantin Sturza, Ioan Hristea, Osvald Scarlat și Daniil Scavinski.

Asachi își continuă cursurile și după 1818, deși probabil opoziția lui Govdela le răpea o bună parte din importanță. În 1820, eforii arătau că „școala grecească mistuia toate veniturile școlilor naționale și pentru Moldo-Romînul și limba lui nimic alt nu rămăsese romînesc decît acea cerșută grație, care în limba romînească să învețe matematica teoretică cu aplicație la geodezie și arhitectură“. În curînd însă, revoluția din 1821 încheie perioada grecească a Academiei domnești, care se va reconstitui mult mai tîrziu, în forma romînească a Academiei Mihăilene.¹⁾

C. A. Stoide.

1) Cf. pentru cele de mai sus N. Iorga, *Ist. inv. romînesc*; V. A. Ureche, *Istoria Școalelor I.*; C. I. Adreescu, *Evoluția învățămîntului în Moldova*; C. Erbicenu și A. D. Xenopol, *Serbarea școlară de la Iași*, anexa și Dem. Russo, *O scrisoare a lui Evghenie Vulgaris tradusă în romînește* (Rev. ist. rom. I, 1, p. 20 sq.).